

DUCH TIAŽE J. L. FISCHERA

JOZEF LYSÝ, Univerzita Komenského v Bratislave, Pedagogická fakulta, Katedra etickej a občianskej výchovy, Bratislava, SR

LYSÝ, J.: The Spirit of Weight in J. L. Fischer
FILOZOFIA, 76, 2021, No 3, pp. 167 – 180

The paper discusses the topic of democracy contained in the philosophical concept of Josef Ludvík Fischer (1894 – 1973). The starting point is the idea of respect to the *Order of Reality* flowing into the theory of „structural democracy“. J. L. Fischer eventually arrives at the questions of freedom, the topic of our options to re-create reality, depending on our desire, on our heroism, and on the type of perfect order we are willing to create.

Keywords: Spirit of weight – Democracy – Crisis – Order – Reality

Úvod

V modernej dobe sa pojem demokracie používa univerzálne, ale konsenzus v súvislosti s jeho interpretáciou nebol dosiahnutý. Na začiatku dvadsiateho prvého storočia je situácia zložitejšia v dôsledku minulého vývoja (vojny, dekolonizácia, nerovnomerný ekonomický a politický vývoj atď.), ale aj v súčasnosti prebiehajúcimi procesmi rozširovania demokracie vo svete. V posledných desaťročiach sme boli svedkami rôznych farebných revolúcií ohlasujúcich demokraciu. Otvoril sa priestor pre slobodu a rovnoprávnosť jednotlivcov pri tvorbe formálnych pravidiel prijímania mocenských rozhodnutí a formulovaní cieľov. Legitimita rozhodnutí sa mala opierať o slobodu úpadku jednotlivca v pluralitnej spoločnosti. Súčasťou týchto procesov bolo zriaďovanie adekvátnych inštitúcií v priaznivej politickej kultúre. Zároveň sme svedkami oslabovania legitimity demokratických inštitúcií, politických strán, nárastu populizmu, oslabovania sociálneho štátu, tvrdohlavého presadzovania neoliberalných reforiem napriek odporu občanov.

Európsky politický a sociálny vývoj na počiatku novoveku vytvoril civilný étos buržoázie. Zároveň ho však zaťažil dogmou o kvantitatívnej povahe súcna, ktorá sa stala podľa Josefa Ludvíka Fischera zdrojom problematických koncepcií novovekej racionality, ktoré viedli k neadekvátnemu postihovaniu spoločenskej reality všeobecne a k politickej kríze, predovšetkým kríze demokracie a parlamentarizmu zvlášť. Mysliteľ, ktorý sa ocitne v tomto kontexte, si bezpochyby zaslúži pozornosť. Najmä

ak ide o filozofický systém so špecifickým kategoriálnym noetickým a ontologickým aparátom. Obidva kontexty spĺňa filozofické dielo Josefa Ludvíka Fischera, ktorý obidva póly spojil do pôvodnej univerzalistickej koncepcie. Touto intenciou sa zaraďuje medzi významných predstaviteľov českej filozofie. Sám konštatuje, že „uviedenie funkcionalizmu a štrukturalizmu do českej filozofie a sociológie je späté s mojím menom“ (Fischer 1968, 69). Z množiny problémových intencií jeho filozofického odkazu sa bližšie sústreďme na jeho ľudský a občiansky postoj vo vzťahu k jeho analýze demokracie. Písal o nej v čase, ktorý pre ňu nebol priaznivý.

J. L. Fischer sa stretáva s dvoma svetmi vedenia, v ktorých je funkcia starej skúsenosti konfrontovaná so skutočnosťou a posilňovaná osobným postojom, ktorý vyúsťuje do praxe, z ktorej nemôžeme utiecť bez rozuzlenia témy objektivity. Pre Fischera je filozofia „náukou o zvládnutí skutočnosti“. Jeho koncept je vedome protipozitivistický. Poriadok znamená vnútornú skladbu sveta a skutočnosti, poznania a človeka, pričom jednota je dokonca horizontálne a vertikálne hierarchicky členená štruktúra (Fischer 1933, 219). Krízu demokracie Fischer vysvetľuje noeticky. Vedeckosť filozofie znamená, že jej témou je veda, a Fischer napokon postavenie filozofie vníma ako metateóriu. Ak zoberieme do úvahy, že časovo sa pohybujeme v dvadsiatych a tridsiatych rokoch minulého storočia, tak podľa L. Valentu sa Fischer pripravoval k pojmu „zmysel“, v ktorom zmysel je poznanou skutočnosťou, teda musia byť vo vzájomnom vzťahu. Uniknúť lineárnej epistemológii, ako doložil vývoj svetovej filozofie od tridsiatych rokov minulého storočia, možno spojením zmyslu a jazyka. Fischer sa dostal na prah tohto postupu (Valenta 2017, 24).

Vedecká a prežívaná demokracia

J. L. Fischer si bol vedomý, že každý pokus o vedecký výklad takých pálčivých otázok ako politická problematika je spojený s rizikom dokonale nevedeckým. Pre mnohých bolo nepochopiteľné, že by demokracia mohla byť v kríze... Na druhej strane úpadku demokracie nezabránia žiadne mocenské opatrenia, ale iba odstránenie príčin, ktoré ho privedli... „O mnohých otázkach sa nevyjadrujem prvýkrát“ (Fischer 1933, 8). Výsledkom má byť syntéza sústavy definícií, ktoré pre svoju abstraktnosť budú robiť ťažkosť čitateľovi, ktorý si nezvykol na pojmové myslenie. Knihu *Kríza demokracie* venoval F. X. Šaldovi, ktorý vyrástol z pôdy českej národnej tradície do výšin kultúrneho európanstva.

Genézu krízy demokracie nachádza v nástupe novoveku, keď sa presadil „merajúci“ rozum, ktorým sa sociálna skutočnosť nedá zvládnuť, pretože nie je merateľnou skutočnosťou. Vtedy novoveký typ racionality vypracoval pre náš spôsob videnia sveta systém kategórií, centralizovaný okolo kategórie kvantity, vzťahu a príčinnosti. Václav Černík – podobne ako Fischer – zdôrazňuje, že základom klasickej koncepcie

merania sa stal pojem veličiny. „Pomocou matematickej funkcie a funkcionálnych rovníc sa veda zmocňuje zákonitostí pohybu... prostredníctvom funkcionálnej rovnice možno vyjadriť zákon idealizovaného pohybu, ktorý zjednocuje pluralitu pozorovaných pohybov a zmien. Ako klasický príklad môže slúžiť Galileiho zákon voľného pádu“ (Černík, Viceník, Višňovský 1997, 101). Fischer novoveký typ racionality po kategoriologickej analýze symbolicky charakterizuje ako *duch tiaže*, kým napríklad Černík v tom vidí šancu pre neklasický typ racionality. Zmena začala kantovsko-laplaceovskou hypotézou, ktorá označila poklasickú vývinovú fázu novovekého typu racionality, v ktorej sa „newtonovská paradigma výrazne konfrontovala s antimechanistickým prúdom vedeckého poznania“ (Černík, Viceník, Višňovský 1997, 98).

J. L. Fischer „merajúci rozum“ analyticky, názorne ukázal na chybách Rousseauových politických postulátov. Vlastným zmyslom demokracie je „spočítavajúci volebný mechanizmus“ ako prejav neomylnnej vôle ľudu. To je základná príčina toho, čo nazýva krízou demokracie. Druhú príčinu krízy demokracie identifikoval v nedostatkoch zastupiteľského systému, ktorý bude kolabovať pod tiažou ďalších a ďalších úloh a funkcií spoločnosti. Napokon parlamentné zriadenie priviedlo k životu špeciálny orgán spojený so správou spoločnosti, štátnu administratívu, byrokraciu, ktorá preklenula bezmocné parlamentárne zriadenie (Fischer 1932, 73). Avšak vyvíeť demokraciu z nedôstojného postavenia je možné.

Demokracia pre Fischera znamená viac ako liberálna prax. Európa sa teda ocitla v kríze spôsobenej dynamicko-quantitatívnym charakterom európskej kultúry. Už koncom dvadsiatych rokov minulého storočia bola situácia hraničná (taliansky fašizmus a nastupujúci nacizmus v Nemecku). Napriek silne kritickému hľadisku voči tomu, ako sa demokracia uskutočňovala v Spojených štátoch a v Európe vrátane Československa, nikdy nespochybnil jej „demokratický postulát“. Fischerov demokratický postulát zahŕňoval civilný étos, politickú autonómiu ľudu, konsenzus vlády so spoločenskou všeobecnou vôľou, slobodou presvedčenia, s individuálnym a sociálnym sebaurčením atď. Predovšetkým je demokracia takou formou politickej organizácie spoločnosti, v ktorej je aktívnym subjektom, a nie pasívnym objektom. Spoločnosť v demokracii vyhlasuje právo rozhodovať o každom možnom vládnom programe, nevyhlasuje však žiadny „všeobecný demokratický program“, aby sa vždy príležitostne rozhodovala pre nejaký skutočný program. Demokratickým postulátom sú určité podmienky, ktoré musí splniť každá vláda, ak má byť demokratickou. Rozsah týchto podmienok je daný úrovňou politického vedomia, určeného vedomím politickej svojprávnosti. Spoločnosť je podľa J. L. Fischera demokratická vtedy, keď si jednotlivé jej vrstvy uvedomili túto svojprávnosť. Tento proces je správnejšie pomenovať ako demokratizácia spoločnosti, ktorá prebieha postupne. Demokratickým sa toto úsilie stáva vtedy, keď je vyhlásená rovnosť práv pre všetky vrstvy. Demokratický

postulát je politická rovnoprávnosť všetkých politicky uvedomelých vrstiev spoločnosti, ktorá sa prejavuje ich politickou svojprávnosťou, autonómiou (Fischer 1932, 30).

Neskôr, v ére monopolného kapitalizmu a formálnej demokracie, sa individualistický prízvuk slobody presúva na rôzne spoločenské kolektívy, ktoré sa domáhajú rovnosti. Namiesto slobodných individuálnych vôlí nastupujú slobodné kolektívne vôle, záujmy, ktoré ústia do neslobodnej oligarchie „davovo“ organizovaných mocensko-záujmových skupín. Fischer presne opisuje prvú krízu liberálne obmedzenej modernity pri jej prechode do fázy organizovanej modernity. Vtedy občianska spoločnosť v liberálne obmedzených pomeroch zareagovala vznikom národnej a sociálnej otázky. Kríza, v ktorej sa občianska spoločnosť vtedy ocitla, bola paradoxným vyústením zásad samého liberalizmu, slobody a práva, ktoré boli sľúbené individu a stali sa zároveň slobodou pre zakladanie masových hnutí a formálnych organizácií. Začala ich mimoriadne efektívna expanzia, ktorá sa vlastne končí až v poslednej tretine dvadsiateho storočia.

Čo s demokraciou?

Korene krízy podľa J. L. Fischera tkvejú v neznalosti poriadku, respektíve v jeho funkčnej poruche, keď kultúrny prototyp nie je v súlade s poriadkom skutočnosti. Fischer sa pokúša odhaliť ontologické korene tejto krízy. Tvárou v tvár tejto skutočnosti našiel rozpor, v ktorom nás významové štruktúry našej kultúry nútia vydávať za skutočnosť to, čo skutočnosťou nie je, ale čo je našou konštrukciou skutočnosti. Ľudské úsilie je výpravou za možnosťami, ktorými je nehotová skutočnosť prekonávaná vyšším a vyšším tvarom. Nemeriame sa budúcimi cieľmi, ale relativitou súčasnosti, v ktorej je aj skladobná spoločnosť možnosťou, intelektuálnou konštrukciou, variantom spoločenského vývoja (Valenta 2017, 27).

Fischer kladie otázku: Čo s demokraciou? Čo sa namiesto nej ponúka? Knihu *Kríza demokracie* píše, keď Československo po desaťročí samostatnosti postihla svetová ekonomická kríza. Radikalizovalo sa robotnícke hnutie, demonštrácie (v Košutoch, Moste, Duchcove atď.) priniesli obeť na životoch. Zhrnul desaťročie vlastných úvah a textov, ktorých jadrom je pojem demokracie. Nerieši dilemu demokracia alebo diktatúra, ale navrhuje položiť otázku *aká* je demokracia? Možností je hneď niekoľko: „stereotypná alternatíva: demokracia alebo diktatúra“, ustúpi oveľa významnejšej: „parlamentná alebo iná, formálna demokracia, alebo iná“. Až po odpovediach na tieto otázky by mohla mať oprávnenie dovtedajšia alternatíva: demokracia, alebo diktatúra. Takto sa nedozvieme či je diktatúra vhodná, alebo nevhodná. Takýmto postupom sa problém presúva na iné pole a dochádza k logickej chybe „*metabasis eis allo genos*“ (Fischer 2007, 738). Je dôležité urobiť toto rozhodnutie, pretože napriek tomu, že

uznávame kritický stav demokracie, neodmietame ju. Napriek tomu dopyt po kríze demokracie v diskurze pretrváva.

A zostáva neriešená otázka o praktickej politike, ktorá protirečí demokratickým hodnotám. Demokratickou požiadavkou je, aby jednotlivec nebol pasívnym, ale aktívnym subjektom sociálnych činností, vtedy by bola jadrom demokratickej myšlienky suverenita spoločnosti alebo spoločenská autonómia či „vláda ľudu“. V marxistickej terminológii je demokracia dôsledkom „triedneho uvedomenia“. V takomto výklade sa demokracia stáva nevyhnutnou, iný režim je nemožný. K odcudzeniu demokracie dochádza vo vzrušených obdobiach „sociálneho nepokoja, keď sa suverénom stáva vláda, ktorá sa teší podpore širokých sociálnych vrstiev. Ak sa táto požiadavka nenaplní, dochádza ku krátkodobým prejavom teroru, úspešného iba vtedy, keď spoločenské vrstvy, proti ktorým je namierený, stratili v malátnom ochabnutí svoje sebedovomie“ (Fischer 2007, 739). Fischer ďalej uvažuje o podmienkach, za ktorých dochádza k takýmto výnimočným režimom. Zistil, že je ním vyvolaný nepomer medzi danými sociálnymi tendenciami a danými sociálnymi inštitúciami. Každý sociálny útvar je výsledkom adekvátnej objektivizácie sociálnych tendencií, ktoré sa postupne autonomizovali a odcudzili svojmu funkcionálnemu určeniu. Svoju filozofiu charakterizoval ako funkcionálny racionalizmus. Podstatným rysom je „skladobná intencia“ ako apriórna zložka poznania. To je dôvod postulovania definícií s dispozíciou postihnúť aj krízu demokracie. Jeho analýza demokratických postulátov napokon vyústila do skladobnej, štrukturálnej demokracie.

Nepomer sociálnej oblasti a spoločenského vedomia teda identifikuje ako kritický stav. Riešením je opätovné nastolenie sociálnej rovnováhy. Typickým znakom novovznikajúcich sociálnych tendencií je ich neurčitosť, difúznosť, afektivita, a keď chýbajú prostriedky nápravy a kríza sa prehĺbuje, afektivita umožňuje vznik davo- vých hnutí o to radikálnejších, o čo ideovo bezradnejších (Fischer 2007, 740).

Protidemokratické prúdy, ktoré sa obhajujú diktatúrou, sú svedectvom programovej bezradnosti. Fischer navrhuje oslobodiť sa od „afektívneho prekliatia“. Západoeurópske krajiny ťažili v týchto súvislostiach z demokratických skúseností s premenou sociálnych vzťahov. Alternatíva: parlamentná demokracia či iná konštelácia chýbajúcej demokratickej praxe zväčšuje chaos a môže dôjsť k vyradeniu demokratických princípov. No iba od demokracie samej závisí, či sa presadí. Je však chybou parlamentnej demokracie, keď demokratická prax neponúka pozitívne prostriedky riešenia. „Potom by odtiaľ vyplynul iba jediný záver, že demokracia je odsúdená k zániku, teda opak toho, v čo veria stúpenci parlamentnej demokracie... Ale existuje skutočne takéto bytostne vnútorné spojenie demokracie s parlamentarizmom?“ (Fischer 2007, 740). Fischer konštatuje, že novo zriaďované demokracie iba prevzali staršie parlamentné vzory a obmieňali ich. Dá sa teda predpokladať, že demokracie si môžu

vytvoriť nové inštitúcie, ktoré by jej vyhovovali, tak ako predtým parlamentarizmus. Teoreticky je to možné, ale aby to bolo aj prakticky uskutočniteľné, treba preskúmať príčiny politickej a sociálnej krízy (tridsiate roky minulého storočia), aby sme vedeli, ako sa pokúsiť o nápravu.

Fischer považoval vtedajšiu demokratickú prax iba za jednu vrstvu mechanického kultúrneho vzoru, ktorým doznieva epocha západoeurópskeho vývoja. Teória tohto mechanického typu chápala skutočnosť ako sumu rovnorodých kvantitatívnych častí, pričom ich vzťah určila neosobná kauzalita ako mechanický dôsledok tohto kauzálneho nespojitého reťazca. Takýto prístup teoretického mechanizmu zatomizoval skutočnosť, podriadil ho moci slepých prírodných síl; a ak sa podobná atomizácia týka politického mechanizmu (poriadku) ako mechanického výsledku „spočítaných politických prejavov“, tak programom dnešnej demokracie je nemať program, uzatvára Fischer (Fischer 2007, 743).

Fischer pokladá politickú skutočnosť iba za jednu stránku sociálnej skutočnosti. Sociálny mechanizmus charakterizuje prevaha autonómnych hospodárskych zreteľov nad inými, aj sociálnymi. Vzhľadom na túto skutočnosť Fischer vníma spoločnosť v kapitalizme ako sociálny poriadok, v ktorom „statky fundujú hodnoty a výrazy“. Hospodárstvo určuje hodnoty a tvorbu. Táto kvantitatívna mechanická dogma má za dôsledok neosobné pôsobenie sociálnych síl. Pre politiku to znamená prevahu záujmov, moci, až po neschopnosť sociálne čeliť kapitálu. Centrom všetkých týchto tendencií je parlament, ktorý nedokáže čeliť kapitálu. Prevažujú politické záujmy, ktoré mechanicky kopírujú záujmy kapitálu. Základný demokratický postulát, aktívna spoluúčasť všetkých členov spoločnosti, sa redukuje na formálne akty, väčšinou volebné.

Kapitalizmus si vo svojom vývoji nezadržateľne prisvojuje demokratický postulát a dopláca na to demokratická prax. Najdôležitejší poznatok, ktorý Fischer vyvodzuje, je ten, že kapitalizmus a demokracia sú navzájom nezlučiteľné. A pokračuje ďalej, kapitalizmus aj demokratická prax v kapitalizme sú iba jednou zo stránok oveľa hlbšej skutočnosti mechanického kultúrneho „prototypu“. Preto na ozdravenie demokracie nestačí pád kapitalizmu, ale je potrebný nový, vyšší štrukturalistický kultúrny „prototyp“. Treba sa zbaviť tieňov minulosti, udržať tvorivosť, až potom sa obnoví aj myšlienka demokracie. To je však podstatná zmena a Fischer, ako uvidíme, ide ešte ďalej ako E. Beneš. Na záver prvej časti štúdie *Co s demokracií?* (Fischer 2007, 742) položil otázku, ako mohla vzniknúť demokratická myšlienka v kapitalizme, keď je s ním v rozpore, v protiklade. Odpovedá historickým argumentom. Demokratická myšlienka bola argumentom „tretieho stavu“, jeho nároku, ktorý bol predtým stavovským zriadením v spoločnosti vylučovaný z politickej účasti. Vyššie sebedomie buržoázie bolo obmedzené len na tretí stav a smerom k hospodárskemu liberalizmu,

ktorý je však typickou črtou kapitalizmu. Až postupne, vývojom sa liberálna demokracia mení na sociálnu demokraciu s požiadavkou rovnosti politických práv pre celú spoločnosť (Fischer 2007, 742). Fischer má výhrady k politickým stranám, uprednostňuje pred nimi hnutia. V českom prostredí je to diskutovaná téma. M. Pauza pripomína Fischerovu výhradu voči Masarykovi, v ktorej odmieta jeho tézu o „demokracii ako diskusii“, ktorá sa nemá týkať politických strán (Fischer 2007, 74). Fischerovi etická koncepcia demokracie nestačí, Masarykov pokus považuje za neúspech.

Pravda, aj Masaryk bol v tejto oblasti kritický, ale ako správne upozorňuje M. Pauza, pozornosti uniká Benešov spis *Strannictví: sociologická studie* (Beneš, 2013). Podľa Pauzu chýba kritická analýza Benešovej knihy, v čom má bezpochyby pravdu. Priblížme si Benešov pohľad na politické strany a na dobu, ktorú súčasná sociológia charakterizuje ako nástup organizovanej modernity.

Beneš začína svoju analýzu *organizovaním davu a tvorbou strán v davoch*. Na to, aby dav konal a rozhodoval, je dôležité, aby sa organizoval. Beneš hovorí o vnútornej organizácii davu, ktorá je kolektívnou vôľou a uvedomením. Vonkajšia organizácia davu je v činnosti jednoducho tým, že priame konanie, akcia sa nedá realizovať, čomu zodpovedá delegačný princíp. Beneš sa odvoláva na Simmela, ktorý v zastupovaní vidí pud sebazáchovy (Beneš 2013, 18). Ale pozná aj Michelsove argumenty. Beneš rozoznáva neorganizovaný, čiastočne organizovaný a úplne organizovaný dav (Beneš 2013, 20). Kam by zaradil Beneš dnešnú priamu demokraciu organizovaných záujmov? Benešov pohľad na dav, masu, však nie je pohľadom dnešnej sociológie. Ním je pohľad J. S. Milla, ktorý v eseji *O slobode* napísal „avšak teraz spoločnosť získala vrch nad individualitou a nebezpečenstvo, ktoré z tohto hrozí ľudskej povahe, nie je nadbytok, ale nedostatok osobných pohnútok a túžob (Mill 1995, 94).

Fischer sa neuspokojil s odpoveďou na otázku: „Aká demokracia: formálna či iná?“ a tvrdí, že analógiou dostávame vyhrotенú otázku: „Kapitalistická spoločnosť či iná?“. Proti takémuto výkladu ponúka inú orientáciu: štrukturálnu (skladobnú) demokraciu. Jej základné princípy sú protipólom kapitalistickej spoločnosti. Aby nedošlo k nedorozumeniu, Fischer sa ohradzuje najmä proti možnému omylu, ktorým je rozdiel medzi štrukturálnym poňatím a vtedajšími názorovými a politickými smermi, ktoré označil ako protikapitalistické. Fischerov pojem funkcie sa nekryje s jeho metodologickým výkladom. Jeho snahou bolo vytvoriť taký pojem funkcie, ktorý by sa dal uplatniť a ktorý by zároveň vyhovoval jeho zámeru vystupovať proti kvantifikujúcim tendenciám novovekej vedy (Valenta 2017, 214).

Fischer navrhuje väzbu organizácie s programom, ktorá sa pravdepodobne líši od vtedy bežných demokratických postupov a zdôraznil, že tento stav spôsobuje a spôsobil neúčinnosť demokratických režimov a opätovne zopakoval tézu, že kapi-

talizmus a demokracia sa vylučujú. Kapitalistická výroba pre výrobu, ovládaná motívom zisku, má nahradiť výrobu pre potreby na základni sociálneho optima. V niektorých ohľadoch môže slúžiť ako vzor, hoci iba podmienene, sovietske Rusko. Fischer si uvedomuje samozrejme ťažkosti pri zavedení tohto prístupu, najmä dnes vyznievajú paradoxne, vie, že ideálne uplatnenie jeho návrhu štruktúrnej zmeny, v ktorej hodnoty formujú hospodárstvo, bol vtedy uskutočniteľný iba autarktne, uzavreto. Paradoxne však predpokladá veľké súrodé kontingentné celky v rámci svetového hospodárstva. Tento pohľad sa blíži až k dnes rozšírenému konceptu otvorenej spoločnosti. Fischerov štrukturálny (skladobný) prístup ruší autonómny charakter hospodárskych činností.

Výklad pokračuje priblížením fungovania štrukturálnej hierarchie jednak správnej, vrcholiacej vládou, a korporatívnej, v podobe syndikátov, ktoré plnia sociálne funkcie. Tento postup vrcholí v sofokracii. Cítiť tu ovplyvnenie Platónom, ale výslednicou jeho úvah je hierarchia: kapitalistická spoločnosť, socialistická spoločnosť, spoločnosť sociokratická. Ako konštatuje M. Pauza, Fischer koncipuje vyšší politický ideál ako socializmus: sociokraciu. Je to protiklad k Masarykovmu individualistickému poňatiu demokracie. Dodáva však, že na rozdiel od Masarykovho *náboženského* a *etického* východiska je jeho prístup *sekulárny* a *racionalistický*. Každá doba vytvára svoj vlastný slovník, „dobové ladenie“. Do takýchto slovníkov vrastáme a prirodzene ich do seba vstrebávame. Fischer za začiatok takéhoto prístupu označil svoju prácu *Über die Zukunft der europäischen Kultur*, vydanú v Mníchove v roku 1929. Tento stav označil ako „mechanistický kultúrny prototyp“, ktorého stav súvisí s rozvojom modernej prírodovedy a po politickej a hospodárskej stránke s rozvojom kapitalizmu. Skutočnosť v tomto zmysle je zdôvodniteľná iba ako extenzívna, rozľahlá (a preto merateľná). Protikladom sa stal subjekt ako zvrchovaný rozhodca v otázkach pravdy (Fischer 1967, 14). Bola vyhĺbená taká hlboká priepasť, že subjekt stratil svoje „občianstvo k prírode“ (Fischer 1967, 14). Predstava, ktorá sa tu zrodila a bola vyjadrená „mechanickou kauzalitou“, kvantitatívne rozrôznenou, obsiahla svojimi dôsledkami všetky ľudské horizonty, odsúdiac ich k „bezzmyselnosti“ ako posledné slovo vedy. Analogickou posadnutosťou kvantitou, v tomto prípade ekonomickou, finančnou, bol zasiahnutý kapitalistický poriadok, ktorý si vytvoril vlastnú nevyhnutnosť autonómne docieľiť maximum ekonomických hodnôt a podriaďiť svojmu imperatívu ostatné spoločenské dianie (Fischer 1967, 14).

Fischer vidí skutočnosť ako jednotný, zložito diferencovaný a hierarchizovaný celok anorganična, organična, sociálna, duchovna a sakrálna. Skutočnosť „kvalitatívne rozrôznená“ do existenciálnych módov („skutočnostných sfér“, „tvarov“, „celkov“, „kvalitatívne vyššie“ sa vynára z „nižšieho“), pričom vyššie si uchováva svoju

autonómiu. V tomto vertikálne členenom svete bolo ľudské snaženie orientované nahor a je tragédiou, že človek napodobnil svet mechanizmom, ktorý sa naučil konštruovať ako „stroj“. Pauza hovorí o horizontálnom členení. V tomto poňatí je demokracia zriadenie, ktoré je natoľko krehké, že je súčasne vrcholom kvalitatívnosti, a zároveň objektom zneužitia. Fischerova „skladobnosť“, štrukturalizmus, je tak aj obavou o osud západnej európskej civilizácie a osobitne demokracie (Pauza 2019, 237). No ako Pauza vo svojom magnum opus *Idea štrukturální demokracie* dodáva, Fischer nezdieľa Masarykovo presvedčenie, že pri presnej filozoficko-ontologickej základni (teda nie pri obyčajnej masarykovskej istote, že Prozreteľnosť nakoniec spoľahlivo a nevyhnutne presadí svoj Plán) možno kríze demokracie účinne čeliť (Pauza 2019, 237). Demokracia je pre Masaryka „aristokratizmus“ sekulárnej občianskej individuality. Fischer ponúka radikálne inú reflexiu, ktorá sa odlišuje od kapitalistických princípov, parlamentarizmu a pojmovo je vyjadrená ako ontologicko-noetický základ funkcionálnej („skladobnej“) filozofie. Fischerov *ontonoetizmus* je konfrontovaný s Masarykovou *ontoteológiou*.

Okolnosti formovania ontonoetickej koncepcie demokracie približuje v *Listoch o druhých a o sebe* (Fischer 2005). Najviditeľnejším symptómom bola rapidne narastajúca nezamestnanosť, pričom jej pochopiteľným dôsledkom boli obranné reakcie robotníkov, potlačované najbrutálnejšími prostriedkami. Nemenej bolestným symptómom nezamestnanosti aj nerobotníckych vrstiev je predovšetkým nezamestnanosť celej dorastajúcej mladej generácie, pre ktorú doslova nebolo miesta. Hneď potom, keď vyšla *Kríza demokracie* (1933), podľa *Listov o druhých a o sebe* jeden z hostí hotela v Brne na znamenie protestu vyhodil do povetria nielen seba s milenkou a dieťaťom, ale celé jeho krídlo, v ktorom sa odhodlal k tomu zúfalému kroku (Fischer 2005, 341).

Ak bola sociálna skutočnosť rozvrátená, na vine bol aj nedostatok dobrej sociálnej teórie... „Pokúsil som sa o to svojou *Krízou demokracie*, konkrétne *Predbežnými skúmaniami* k druhej knihe. V tom, súdim, je tiež najväčší prínos knihy. V tom je jej aktuálnosť i dnes, respektíve ešte dnes. O jej aplikáciách na vtedajší stav však platí, že síce osvetľovali tento stav s pomerne veľkou presnosťou, že by však museli byť doplnené rozborom všetkých tých štrukturálnych zmien, ku ktorým došlo od tej doby v priemyslových spoločnostiach. Poviem o nej ešte len, že je až doteraz mojou najlepšou knihou, uliatou akoby z jedného kusu, a že je to tiež prvý pokus o sústavné zdôvodnenie zásad socialistického humanizmu... Tak som bol presvedčený o správnosti a preukázateľnosti svojich riešení, že – nepochyboval som o tom ani okamžik – celý svet sa im podriadi, bude musieť sa mu poslušne podriaďiť. Bola to zlá pýcha, skutočná ‚hybris‘, spupnosť, čo v očiach starých Grékov označovalo najťažšie previnenie, ktorému mohol človek prepadnúť. A ktoré vzápätí prinieslo najťažšiu trest“ (Fischer 2005, 341 – 342).

V prístupoch a reflexii o demokracii sa často rozlišuje *context of discovery*, koncept bádania a *concept of justification*, koncept zdôvodnenia. Ten druhý pre Ameriku vedecky zdôvodnil *Max Wertheimer* a neskôr po ňom metateoreticky *Robert Dahl*, na základe „pevnej zásady rovnosti“, ktorá je predpokladom všeobecného, rovného a tajného hlasovacieho práva. Hoci vieme, že ľudia si reálne rovní nie sú (Valenta 2017, 42).

Už pre *Krízu demokracie* je typický Fischerov termín „skladobný“, syntetický prístup. Práve tu môžeme sledovať, ako sa jeho koncepcia integrálnej spoločnosti, holokracie a štrukturálnej demokracie nakoniec stala iba nenaplneným snom novej spoločensko-správnej hierarchie (Pauza 2019, 797). Občania (zostali) s možnosťami a rizikami – odborníci – vláda s odbornými poradcami. Vláda predkladá program (referendum). Ak nie je prijatý, vláda rezignuje a proces sa opakuje. Okrem vlády s mocenskými kompetenciami existuje aj duchovná moc produkujúca idey. Výslednicou je spoločnosť s novou úrovňou života.

Žiadna historická premena?

Fischer rozlišuje „dva póly“ demokracie, alebo dva spôsoby utvárania politickej funkcie – anataktický (zospodu nahor) a katataktický (zhora dole). Medzi nimi existujú prepojenia spoločenských vrstiev. Tento prístup vylučuje monokoncepciu demokracie.

Metodologickým predpokladom pre výklad „sociálneho diania“ je pojmové určenie spoločnosti. Vymedzuje ju ako sústavu sociálnych funkcií, ako záujmami podmienenú tendenciu, ktorá vytvára určité nástroje, a tie skutočnosť objektivizujú. Súčet individuálnych záujmových zreteľov nepostačuje, preto sociálne funkcie navodené záujmami produkujú sociálne súcno. Z množstva vzťahov Fischer vyčlenil dva: organizáciu a zriadenie (ako príklady uvádza štátnu organizáciu a právne zriadenie). Organizačné a inštitucionálne väzby sa navzájom líšia extenzívne i intenzívne. Intuitívne opísal konkrétnu formu organizačného konsenzu – štát (Fischer 1933, 16). Charakteristickým znakom sociálneho súcna je autonómia, relatívna nezávislosť od spoločenských subjektov. Určujúcou tendenciou je dosahovanie už spomenutého funkcionálneho optima (Fischer 1933, 16). Rozsah štrukturálneho a organizačného konsenzu sa nemusí kryť. Podmienkou štrukturálneho konsenzu je konsenzus záujmov, ktorý je dynamický. Spoločnosť nie je iba objektívna realita, ale sociálne súcno je zároveň v dosahu ideologických činiteľov. Ideológia je transkripcia objektívnej skutočnosti vo vedomí, preto sociálna ideológia je prepisom sociálnej skutočnosti (Fischer 1933, 18). Teoretický vzťah k skutočnosti je neosobný, teoretický a „telický“, na báze záujmov. Výsledkom prvého vzťahu sú poznatky a druhého hodnoty. „Súbehom“ oboch sú názory.

Kompozične Fischer postupuje aj ďalej: štruktúrlnu jednotu vytvára názorový konsenzus. Ideológie sa mu javia ako dôsledok, nie ako „primárny agens“ (Fischer 1933, 19), ale podmienkou ich účinnosti je, aby mali „ontický základ“ (Fischer 1933, 20). Kompozične potom názorové syntézy „produkuje“ filozofia a základnú vývojovú spoločenskú epochu môžeme vyjadriť „kultúrnym prototypom toho, onoho obdobia“. Poruchy sociálneho konsenzu sa preto spočiatku prejavujú v oblasti názorov. Preto je dôležité tieto prekážky zvládnuť ideologicky. Napokon sa Fischer dostáva k otázkam slobody, k téme našich možností pretvárať skutočnosť. Záleží od našej odhodlanosti, od nášho heroizmu, aký dokonalý poriadok sme ochotní uskutočniť (Fischer 1933, 22). Teoretické zvládnutie skutočnosti nám na tejto ceste kladie najmenej prekážok.

Priestor pred *Epilógom* J. L. Fischer zaplnil exkurzmi do dejín politického myslenia. Propozíčné a pojmové postoje opiera o kontexty. Vo vývoji demokratickej idey zohrala dôležitú úlohu myšlienka suverenity spoločnosti. Suverenity sa dovoľávajú korporácie, ktoré sa považovali za predstaviteľov celej spoločnosti voči panovníkovi, ktorý sa predstavuje s rovnakým nárokom ako suverén celej spoločnosti. Argument je namierený proti vládnucemu absolutizmu nie v mene demokratického, ale stavovského zriadenia, ktoré by svojou autonómiou bolo oponentom kráľovskej, respektíve panovníckej moci. Takto chápaná suverenita spoločnosti sa javí ako regres. Ideologicky však priniesla niekoľko prvkov, ktoré sa ukázali ako dôležité pre potvrdzovanie demokratickej myšlienky.

Najvýznamnejšou sa stala fikcia spoločenskej zmluvy s biblickými koreňmi (Fischer 1933, 49). Stavovské revolty proti panovníkovi sa odvolávajú na najradikálnejšie názory „monarchomachov“ s právom zavraždiť ho. Sociálne a triedne revolty sú známe v protestantských, ako aj v katolíckych komunitách. Idea demokracie, ktorá sa presadila, má dve podoby: lockovskú – s obhajobou slávnej anglickej revolúcie – a rousseauovskú, ktorá je predohrou Veľkej francúzskej revolúcie. Anglický individualizmus ponúka iný prístup ako francúzska kontinentálna občianskosť. Fischer vie, že Lockovi nejde o slobodu a rovnosť, ale o práva majetných vrstiev (Fischer 1933, 59 – 60). Lockovský prístup je kvantifikujúci, „merajúci“ rozum v novovekej západnej spoločnosti. S Rousseauom Fischer bojuje a z jeho chýb aj vychádza. Locke bol liberál a Rousseau egalitár. Odtiaľ anglický decentralizmus a zvykové právo so seba-vedomou anglickou empiričnosťou, a na druhej strane francúzsky racionalizmus so systematickým právnym kódexom a prísne scentralizovanou byrokraciou a nedotklivosťou, ktorá sa dokáže podriaďovať poriadku len z autonómneho rozhodnutia (Fischer 1933, 74 – 75).

Pozoruhodný je však záver, ku ktorému Fischer dospieva. V dnešnej dobe všeobecnej krízy autorít akceptujeme, že ideálna demokracia ani ideálna spoločnosť nee-

xistujú. Vrcholom kompetencií je „spontánna autorita“, jednota odbornosti a múdrosti. Nemožno ju nariadiť, ani demokraticky odvolať. Autorita nie je hospodárskym ani politickým zreteľom, ale kultúrnym. Končia sa politické triky a aritmetika volieb. Sme na prahu „kráľovstva duchovnej moci“ a konca svetskej každodennosti. Elitou je spoločnosť, nie jej časť alebo jednotlivec. Takto sa zrodí priestor socialistického humanizmu. Pozornosť by si ale v tomto kontexte bezpochyby zaslúžil výklad pojmu zreteľ (Fischer 2007, 746 – 750, 754, 755). Nastáva koniec davového človeka s jeho expanzívnym egoizmom.

Napokon vlastný kritický odstup čítame v epilógu: tretí mýtus. Prvým je mýtus zakotvený v bohu, mýtus ducha božieho, mýtus stredovekého sveta. Druhým mýtom bol mýtus novovekého sveta, zlomený heroickým úsilím titanov, ktorý zmenil pyšného tvorca na bezmocný atóm a hračku slepých síl – mýtus ducha tiaže. Tretím je mýtus skladobného sveta, ktorý spútava rozpútané slobody a podriaďuje ich kvalitatívne stupňovanému poriadku. Na jednej strane určuje smer, ale na druhej strane ukladá človeku plnú zodpovednosť za jeho bytie a žitie. Obdaril ho pokorou, ale uložil ciele spolutvoriť poriadok skutočnosti – spoluvytvoriť – mýtus tvorivého ducha.

Valenta si u Fischera všíma blízkosť českého a rakúskeho politického a filozofického myslenia (Witgenstein, Viedenský krúžok) a aj vzhľadom na iné osobnosti (Brentano, Bolzano, Masaryk) sa môže hovoriť o stredoeurópskom myslení (Valenta 2017, 34). Fischerova kritika pozitivismu, najmä koncepcie dát bezprostrednej skúsenosti a domnejšej bezpredpokladovosti, má svoje opodstatnenie aj v súčasnosti (Valenta 2017, 89).

Fischer sa o symbolickú logiku zaujíma od päťdesiatych rokov minulého storočia. Z modernej logiky je mu najbližšia intenzionálna logika s pojmom striktnej implikácie, väzba medzi logikou a jazykom a logikou a skutočnosťou. Nedocenil však možnosti, ktoré ponúka symbolická logika filozofickému mysleniu. Súčasná logika nezohrávala vo Fischerovej koncepcii také miesto, aké získala a obhájila v analytickej filozofii (Valenta 2017, 90).

Fischerovo úsilie vrcholí v jeho konceptuálnej konštrukcii skutočnosti, o ktorú sa nepokúsila ani novopozitivistická, ale ani analytická filozofia. Bol to pokus o „nový racionalizmus“ blízky A. N. Whiteheadovi, G. Bachelardovi, či B. G. Kuznecovovi. Valenta pripisuje Fischerovi skrytý, alternatívny program analytickej filozofie (Valenta 2017, 90).

Sofokracia je možný svet so svojou intenzionálnou bázou. Otvoreným problémom je stav sveta v danom čase, nevyhnutné je poznanie jednoznačného determinatívneho systému. Rovnako otvoreným problémom je, že nedokážeme určiť tie elementárne kritériá, ktoré považujeme za prvky intenzionálnej bázy. Každý svet je logicky možný, teda aj sofokracia. Sociokracia nemôže byť zároveň socializmus. Otázkou

ostáva, aký je aktuálny svet. „Fischer je sociálnym humanistom ľavicového razenia“ (Pauza 2019, 797).

V brožúre *Únor 1948 v Slove k vychovávateľom* sa v záverečných pasážach venuje téme, ktorá je stále aktuálna. Je to živelný záujem o to, aby dorastajúca generácia vrástla nielen odbornou prípravou, ale predovšetkým svojím zmýšľaním do spoločného národného a štátneho úsilia. Keď sa z tohto hľadiska zamýšľa nad inteligenciou, najmä mladou, má z obrazu, ktorý sa mu ponúka, veľkú úzkosť. Úzkostlivo sa pýta na budúcnosť tohto štátu, keby sa generácie, ktoré budú postupne preberať nimi budované dielo do svojich rúk, postavili negatívne k tomu, o čo sa ich predkovia usilovali. Viete si predstaviť, aká by to bola tragédia pre národ a štát? A uvedomujete si, kto je vlastne soľou tejto mladej krajiny, týchto dorastajúcich generácií? Vychovávateľia sú zodpovední pred národom a dejinami (Fischer 1948, 20 – 21). Predtým Fischer vecne zhodnotil Február 1948 s poznámkou, ktorá platí, mimochodom, aj dnes. Fischer triafal do čierneho, keď to vnímal ako výsledok pôsobenia geopolitických, či geostrategických síl.

Fischer vystihol problém v analýze krízy demokracie, ktorý vzniká „prevahou kvantitatívne-mechanických zreteľov a nespojitostí kultúrnych útvarov“ (hospodárskeho, spoločenského a hodnotového). Riešenie vidí v nahradení nespojitosti skladobným princípom s novou kultúrnou orientáciou (vrátane nových inštitúcií). Súčasná politická filozofia nadväzuje na Fischera – kríza kapitalizmu (liberalizmu) vedie k hľadaniu novej spoločenskej zmluvy o fungovaní – demokratickej [...] spoločnosti (Dennen, 2019). Preto neprekvapuje, že v tejto situácii sa objavuje úsilie o zvládnutie krízy demokracie aj prostredníctvom novej artikulácie vzťahu medzi liberalizmom a demokraciou. Avšak objavil sa aj priestor pre postliberálnu konšteláciu obrany demokracie. Vplyv získali deliberatívna a hybridná verzia demokracie, neorepublikanizmus, ale aj hľadanie nového spôsobu, ako zmieriť liberálnu demokraciu a socializmus až po postštrukturalistickú radikálnu demokraciu. Fischer bol filozof, nebol politik, ale jeho hlas znie aj dnes a duch tiaže nás stále neopustil.

Literatúra

- BECK, U. (2004): *Riziková spoločnosť*. Praha: Slon.
- BENEŠ, E. (2013): *Funkce politických stran*. Praha: Společnost Edvarda Beneše.
- ČERNÍK, V., VICENÍK, J., VIŠŇOVSKÝ, E. (1997): *Historické typy racionality*. Bratislava: Iris.
- DENEEN, P. J. (2019): *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia.
- DUFEK, P., BAROŠ, J., BLÁHOVÁ, S., KŘEPELOVÁ, T., TAUFAR, P. (2019): *Liberální demokracie v době krize: perspektiva politické filosofie*. Praha: Slon.
- FISCHER, J. L. (2007): *Co s demokracií?* In: *Výbor z díla, I*. Olomouc: Academia, Univerzita Palackého v Olomouci, 738 – 755.
- FISCHER, J. L. (1968): *Funkcionalismus a strukturalismus v české filosofii a sociologii*. In: *Sociologie '66*. Praha: Svoboda.

- FISCHER, J. L. (1933): *Krise demokracie*. Brno: Knihtiskárna Typia.
- FISCHER, J. L. (1967): Kvalitativní kosmos. *Filozofia*, 22 (1), 12 – 27.
- FISCHER, J. L. (2005): *Listy o druhých a o sobě*. Praha: Torst.
- FISCHER, J. L. (1929): *Über die Zukunft der europäischen Kultur. Drei Masken*. München: Drei Masken Verlag.
- FISCHER J. L. (1948): *Únor 1948. Slovo k vychovatelům*. Praha: Orbis.
- MILL, J. S. (1995): *O slobode*. Bratislava: Iris.
- PAUZA, M. (2019): *Idea strukturální demokracie. Politická filosofie na principu respektu k Řádu skutečnosti*. Praha: Filosofia.
- VALENTA, L. (2017): *Česká filozofie. Sebrané spisy I*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ZNOJ, M., BÍBA, J., VARGOVČÍKOVÁ, J. (2014): *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum.

Stat' je výstupom grantu VEGA 2/0152/20 *Tendencie vývoja súčasného kapitalizmu – protirečenia a konflikty*.

Jozef Lysý
Univerzita Komenského Bratislava
Pedagogická fakulta
Katedra etickej a občianskej výchovy
Račianska 59
813 34 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: lysy@fedu.uniba.sk